

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดน Local Wisdom and Community Forest Management in the Border Area

ภาวดี ทะไกรราช
Phawadee Thakrairach

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งนำเสนอสถานการณ์ทรัพยากรป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดน และการจัดการป่าชุมชน รวมทั้ง ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าชุมชน พื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น ; การจัดการป่าชุมชน ; พื้นที่ชายแดน

ABSTRACT

This academic article aims to present the situation of community forest resources on the frontier and the management of community forests including local wisdom which have an important role in community forest management on the frontier, Sisaket province.

Keywords : Local Wisdom ; Community Forest Management ; Border Area

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Sisaket Rajabhat University

บทนำ

ป่าชุมชนเป็นพื้นที่ป่าที่ประชาชน และหน่วยงานในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ และรักษาไว้เพื่อประโยชน์โดยรวม ป่าชุมชนเป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกัน (กรมป่าไม้. 2543) ป่าชุมชนในประเทศไทย มี 2 ประเภทหลักๆ ได้แก่ 1) ป่าชุมชนแบบธรรมชาติที่ชุมชนเป็นผู้จัดให้มีขึ้น มีลักษณะคล้ายป่าธรรมชาติทั่วไป และ 2) ป่าชุมชนเชิงเศรษฐกิจ เป็นสวนป่าที่มีการพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว อาทิ ยูคาลิปตัส และเป็นป่าชุมชนที่กรมป่าไม้สนับสนุน (พิทธานันท์ไชยสุภะรัชต์. 2556) ป่าชุมชนถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ มีความสำคัญต่อระบบนิเวศโดยรวม เป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งมีชีวิตต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งปัจจัย 4 ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นทั้งแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ธนาวรรณ สุขเกษม และคณะ (2556) ได้อธิบายว่าป่าชุมชนเป็นแหล่งรวมของทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างมหาศาล โดยเฉพาะแหล่งรวมของอาหารและสมุนไพร ประชาชนในชุมชนสามารถเลือกใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชนได้อย่างหลากหลาย ดังนั้นวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน ย่อมผูกพันกับป่าชุมชน ทั้งนี้ป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่ มีความเหมือนและมีความแตกต่างกันไปตามสภาพบริบทและสภาพภูมิประเทศ ชุมชนแต่ละพื้นที่จึงกำหนดรูปแบบการจัดการเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ และยั่งยืนเพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ได้นานที่สุด ขณะเดียวกันประชาชนในชุมชนจำเป็นต้องเรียนรู้ในการ อยู่ร่วมกับป่าแบบพึ่งพา

ความสำคัญของป่าชุมชน

ป่าชุมชนมีคุณค่าและความสำคัญ ให้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่มนุษย์ สัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ประโยชน์ทางตรง อาทิ ไม้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ เชื้อเพลิงโดยเฉพาะฟืนและถ่านเพื่อใช้ในการหุงต้มในครัวเรือน อาหาร ผลผลิตจากป่ามนุษย์ และสัตว์ ได้นำมาเป็นอาหารหลายอย่าง อาทิ ดอก ผล ใบ เมล็ด หน่อไม้ เห็ด มันต่างๆ สัตว์ป่านานาชนิดและสมุนไพรเพื่อใช้เป็นยารักษาโรค ส่วนประโยชน์ทางอ้อม ได้แก่ ช่วยเพิ่มความชุ่มชื้นของระบบนิเวศ อำนวยให้ฝนตกตามฤดูกาล ช่วยลดแรงปะทะ ความรุนแรงของลมมรสุม ช่วยป้องกันการพังทลายของหน้าดิน ช่วยบรรเทาความรุนแรงของอุทกภัย เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ เป็นสถานที่สำหรับการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนในท้องถิ่น

และนักท่องเที่ยว สอดคล้องกับ นิวัติ เรืองพานิช (2558) ป่าชุมชนในเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญในการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านตลอดจนเครื่องใช้ไม้สอยที่จำเป็น รวมถึงเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติสำหรับบริโภคของประชาชนในท้องถิ่น ที่สำคัญป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ ยังเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญที่ประชาชนในพื้นที่ได้นำมาใช้เพื่อการเกษตร และอุปโภคบริโภคใน การคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างให้ป่าชุมชนและระบบนิเวศรอบป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ สิ่งสำคัญคือป่าชุมชนเป็นแหล่งกำเนิดของพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม ในท้องถิ่นพื้นที่ชายแดน ดังนั้นบทบาทสำคัญของป่าชุมชน จึงไม่สามารถแยกจากวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชายแดน การจัดการ ป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดน จึงเกิดขึ้นหลากหลายรูปแบบวิธีการ ตามแนวคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมชุมชนที่สร้างขึ้นเพื่อให้มีบทบาทสำคัญในการดูแล อนุรักษ์และรักษาทรัพยากรในป่าชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของ จักรพงษ์ พวงงามชื่น และคณะ (2556) ได้การศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาบ้านป่าเปา ตำบลทาลาดุดก อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน ผลการศึกษาทำให้ทราบว่ามนุษย์ได้เรียนรู้และ ใช้ประโยชน์จากป่าได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม อาทิ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ให้ความชุ่มชื้นและให้กำเนิดสิ่งมีชีวิตและระบบนิเวศอื่นๆ อีกมากมายที่อาศัยในบริเวณป่า ป่าชุมชนจึงเป็นเสมือนแหล่งปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์นอกจากนี้ป่าชุมชนยังก่อให้เกิดวัฒนธรรม และรูปแบบในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ดังนั้นป่าชุมชนจึงถือเป็นทรัพยากรป่าไม้ที่ชุมชนมีบทบาทในการบริหารจัดการอย่างเต็มที่ โดยได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้เข้าไปดำเนินการร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนจะต้องมีลักษณะการใช้ประโยชน์ร่วมกันของประชาชนในชุมชนตามระเบียบ กติกา หรือข้อตกลงที่ชุมชนได้กำหนดไว้โดยไม่ขัดต่อหลักกฎหมายที่เกี่ยวข้องป่าชุมชนถือเป็นแหล่งสะสม ภูมิปัญญาวัฒนธรรมในท้องถิ่นประโยชน์ของป่าชุมชนจึงมีหลากหลายรูปแบบตั้งแต่ช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ รักษาสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นแหล่งรวม พืชสมุนไพรหลายชนิดการดูแลทรัพยากรป่าไม้ในปัจจุบันนี้ รัฐบาลได้มีนโยบายและมีแผนงาน ในการส่งเสริมการบริหารจัดการป่าชุมชนโดยให้ความสำคัญต่อประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ตามแนวทางของการจัดการป่าชุมชนต้องมีประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและประชาชนในชุมชนสามารถนำทรัพยากรในพื้นที่ป่าชุมชนไปใช้ประโยชน์ได้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามข้อกำหนดกฎเกณฑ์หรือระเบียบของชุมชนและเงื่อนไขในการควบคุมดูแลของรัฐบาล

ป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ มีความอุดมสมบูรณ์และกระจายพื้นที่ตามแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ เนื่องจากประชาชนนิยมบริโภคพืชผักผลไม้ และเห็ดชนิดต่างๆ ซึ่งเห็ดที่พบส่วนใหญ่ในผืนป่าพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ เห็ดระโงก เห็ดโค เห็ดหน้าแดง เห็ดขา เห็ดน้ำหมาก เห็ดก่อ เห็ดหน้าแหล่ (คำว่า แหล่ หมายถึง สีม่วง) เห็ดหน้าวู้ เห็ดถ่าน เห็ดผึ้ง หรือ เห็ดเผาะ (คำว่า เผาะ เป็นภาษาอีสาน) เห็ดครก หรือบางพื้นที่จะมีเห็ดโคน ซึ่งเห็ดโคนถือเป็นสุดยอดของเห็ดที่นับได้ว่าหายาก และรสชาติอร่อย และเมื่อประชาชนเก็บเห็ดมาจำหน่ายก็จะได้ราคาที่สูงมากกว่าเห็ดชนิดอื่นๆ นอกจากนี้แล้วในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ ยังเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชผักป่านานาชนิด และผลไม้ป่าที่ประชาชนนิยมนำมารับประทานและปรุงเป็นสมุนไพรรักษาและบำบัดอาการของโรคต่างๆ ผักและผลไม้ป่าตามภาษาพื้นบ้าน ชาวบ้านนิยมเรียกกัน เช่น มะม่วงป่า หมากคอม หมากส้มมอ หมากต้องแล้ง หมากเค้ง หมากยาง หมากลำดวน หมากเตือ ผักเม็ก หน่อไม้ ต้นเป้า พญาयरางจืด ไพล พะยอม ปอหูก้าง กระวานขาว ต้นบรรไดลิง ว่านงูมะค่า กระดังงา การะเวกป่า ว่านปลาไหลเผือก ว่านโดไม่รู้ล้ม กำลังเสือโคร่ง กระเจียวขาว กาหลง เพกา มะกอกป่า และตะขบ เป็นต้น ป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดน ประชาชนยังได้ใช้ประโยชน์เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ยารักษาโรคและเครื่องนุ่งห่ม และยังได้พึ่งพาน้ำที่มีต้นน้ำจากผืนป่าเพื่อการเกษตร อาศัยผลผลิตจากป่าเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม อีกทั้งยังเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ ประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน ป่าชุมชนจึงส่งผลต่อความอยู่รอดของประชาชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ และชุมชนท้องถิ่นใกล้เคียงในพื้นที่ชายแดนแทบทุกแห่ง (ภาวดี ทะไกรราช. 2558)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน ในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ ทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ จำเป็นต้องอาศัยระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าและสิ่งที่ถูกพัฒนาขึ้นมา เพื่อนำมาใช้ควบคู่กับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่า คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นแหล่งกำเนิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญ และชุมชนนำเอาภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น โดยเฉพาะทรัพยากรป่าชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเปรียบเสมือนสิ่งที่นำไปใช้พัฒนา

ทรัพยากรให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น ภูมิปัญญาถือเป็นฐานของการดำรงอยู่อย่างเหมาะสมในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ และภูมิปัญญาที่สำคัญที่ชุมชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ นำมาใช้เพื่อจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ประกอบด้วย

1) ภูมิปัญญาในการจำแนกประเภทป่า โดยประชาชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย เช่น ลาว ไทย กูย (ส่วย) และเขมร ซึ่งเป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนจังหวัดศรีสะเกษมานาน วิถีชีวิตของประชาชนกลุ่มดังกล่าวนี้นิยมใช้เป็นที่ดินทำกินเพื่อการเพาะปลูกทั้งพืชไร่ พืชสวน และหาพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติจากผืนป่าใกล้ชุมชนป่าในพื้นที่ชายแดนดังกล่าว จึงมีความหลากหลายตามประเภทของป่า ซึ่งประชาชนหรือชาวบ้านในพื้นที่จะแบ่งสรรประเภทป่าโดยหากเป็นป่าต้นน้ำ ก็จะถือว่าเป็นป่าที่มีความศักดิ์สิทธิ์ มีเจ้าป่าเจ้าเขาอาศัยพำนักอยู่ บุคคลใดไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ บุกรุก แคว้งถางเพื่อทำมาหากินได้

2) ภูมิปัญญาในการปลูกป่าและรักษาระบบนิเวศรอบผืนป่า เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของประชาชนที่อาศัยและพึ่งพาผืนป่า ในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษประชาชนจะปลูกป่าโดยใช้หลักการผสมผสานพืชพรรณไม้ชนิดต่างๆ ปะปนกันไป และในบางพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ก็จะปล่อยให้ป่าเติบโตขึ้นเองตามธรรมชาติ ในบางพื้นที่จะมีการปลูกไม้ผลสลับกับพืชผักบางชนิดเพื่อให้ต้นไม้และพืชผักดังกล่าวได้พึ่งพาอาศัยกัน พืชที่เน่าเสียหรือต้นไม้ที่ขึ้นต้นตายก็จะปล่อยให้ย่อยสลายตามธรรมชาติ ส่วนภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดกันมามีตั้งแต่การเตรียมดิน การเลือกดินบางประเภทเพื่อนำมาเพาะปลูกต้นไม้โดยเฉพาะดินที่มีความร่วนซุยเหมาะแก่การเพาะปลูกในบางพื้นที่มีการกำหนดข้อห้ามในการใช้ดินบางประเภทเช่นดินจอมปลวกซึ่งห้ามนำมาเพาะปลูกเพราะอาจจะมียันเป็นไปได้นอกจากนี้ ส่วนการปลูกพืชจะเน้นการใช้หลักการธรรมชาติบำบัดธรรมชาติ การรักษาหน้าดินด้วยการปลูกพืชตามลำดับขั้นของต้นไม้และการขยายพันธุ์พืชโดยใช้การปล่อยสัตว์บางชนิดเพื่อช่วยในการขยายเมล็ดพันธุ์ไม้ และภูมิปัญญาในการคัดเลือกพันธุ์พืชและเลือกประเภทพันธุ์ไม้ที่จะนำมาขยายพันธุ์ โดยจะเน้นพันธุ์ไม้ที่ได้ใช้ประโยชน์ทั้งลำต้น หรือเลือกต้นไม้ที่จะนำปลูกขยายพันธุ์โดยคำนึงถึงประโยชน์พื้นฐานที่ประชาชนจะได้ใช้ประโยชน์ อาทิ เป็นอาหารพืชสมุนไพร และพืชใช้สอย หรือต้นไม้ประจำถิ่น สอดคล้องกับแนวคิดของ ดอกรัก มารอด (2555) พืชแต่ละชนิดจะเจริญเติบโตได้ดีในบางพื้นที่ ตามสภาพดิน ฟ้า อากาศของท้องถิ่นนั้นๆ นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญเกี่ยวกับการรักษาระบบนิเวศ คือ การไม่เผาป่า เพราะเป็นการทำลายแหล่งที่อยู่ของสัตว์และสิ่งมีชีวิตในป่า การปล่อยป่า

ให้เติบโตเองตามธรรมชาติ รวมถึงการขยายพันธุ์พืชชนิดต่างๆ ในรูปแบบวิธีการต่างๆ การนำเศษหญ้าหรือเศษฟางแห้งมาคลุมดิน บริเวณปากหลุมที่ปลูกต้นไม้ หรือหากปลูกต้นไม้ในฤดูแล้งก็ใช้ เศษพืชหรือต้นกล้วยที่ชุ่มน้ำมาคลุมหน้าดินเพื่อสร้างความชุ่มชื้น ส่วนการขยายพันธุ์พืชจำพวกหัวหรือเหง้าโดยจะเลือกขุดเอาหัว หรือเหง้าที่พร้อมใช้ และจะนำหัวหรือเหง้าอ่อนๆ ฝังกลบกลับคืน เพื่อให้ขยายพันธุ์ต่อไป นอกจากนี้ยังมีวิธีการขยายพันธุ์พืชที่กินได้ อื่นๆ โดยเฉพาะพืชผักพื้นบ้าน อาทิ ผักหวานป่า ผักเม็ก ผักติ้ว หวาย และสมุนไพรต่างๆ เพื่อชาวบ้านจะได้นำมาประกอบอาหาร และนำไปจำหน่ายสร้างรายได้ให้ครอบครัว บางท้องถิ่นจะมีการ ขยายพันธุ์ไม้ โดยการเก็บเมล็ดพันธุ์ไม้ใหญ่จากป่ามาปลูกในพื้นที่ ชุมชนเพื่อสร้างป่าธรรมชาติในชุมชน

3) ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากพืชชนิดต่างๆ ในป่าชุมชน ประชาชนในพื้นที่ชายแดน จังหวัดศรีสะเกษ มีภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากพืชจากผืนป่ามาช้านาน โดยเฉพาะ การนำพืชสมุนไพรในป่ามาใช้ในการดูแลสุขภาพและ บำบัดอาการเจ็บป่วยของโรคภัยต่างๆ ภูมิปัญญาดังกล่าวนี้เป็นสิ่ง ถูกถ่ายทอดและสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ในการใช้สมุนไพรจากป่าชาวบ้านมักจะนิยมเรียกว่าหมอยา ซึ่งหมอยาถือเป็นผู้ที่มีองค์ความรู้และ ภูมิปัญญาในการเลือกชนิด พืชสมุนไพร รู้วิธีการหาพืชสมุนไพร วิธีการเก็บรักษา วิธีการปรุง เป็นยารวมถึงความเชื่อในพืชเหล่านั้น อาทิ พืชสมุนไพรที่สามารถ เก็บได้ตามฤดูกาลต่างๆ วันมงคลที่เหมาะสม หรือช่วงเวลา ในการเก็บพืชสมุนไพร เป็นต้น สอดคล้องกับ รัชชัย บุญมี (2557) ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตเทศบาลตำบลพลาอำม อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ทราบว่าภูมิปัญญาเกี่ยวกับ สมุนไพรของชุมชนเกิดจากการนำสมุนไพรมาใช้ในการรักษาอาการ เจ็บป่วยของตนเอง และสมาชิกในครอบครัว จากนั้นได้เริ่มเรียนรู้ เทคนิควิธีการเก็บสมุนไพรแต่ละชนิดเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ในชีวิตประจำวัน และนำไปรักษาอาการป่วยให้กับคนอื่นๆ จนเกิด เป็นความเชี่ยวชาญ สามารถถ่ายทอดและนำความรู้เกี่ยวกับ สมุนไพรที่อยู่รอบตัวได้ให้กับคนอื่นๆ ได้

4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม ประชาชน ในชุมชนพื้นที่ชายแดนยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับ การสร้างป่าศักดิ์สิทธิ์ หรือป่าดอนปู่ตาโดยการสร้างป่าดอนปู่ตานี้เป็นการบ่งบอก ถึงอาณาบริเวณป่าในบางชุมชนมีการสร้างศาลพระภูมิเจ้าที่ และอัญเชิญผี หรือวิญญาณปู่ตายายที่ล่วงลับไปนานซึ่งยังคง คอยปกป้องรักษาลูกหลานในชุมชนอยู่ให้มาสิงสถิตอยู่ในศาลปู่ตา เพื่อช่วยในการปกป้องรักษาลูกหลานและประชาชนในชุมชน ให้อยู่เย็นเป็นสุข แม้ว่าจะมีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์แต่ก็ยังคงมี

ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างป่าดอนปู่ตา มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะบรรพบุรุษของประชาชนในพื้นที่ดังกล่าวมีความเชื่อเกี่ยวกับป่า ส่วนการบวชป่าหรือบวชต้นไม้ เป็นภูมิปัญญาและแนวคิดเพื่อ ต้องการหยุดยั้งการทำลายป่า เป็นกุศโลบายมิให้คนตัดไม้ทำลายป่า เป็นแนวความคิดความเชื่อของชาวพุทธ ซึ่งคล้ายกับ การบวชพระ ดังนั้นการบวชป่าเป็นพิธีกรรมหนึ่งทางศาสนาพุทธที่เป็นการ ประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าและ ยังเชื่อว่าเป็นการอัญเชิญเทวดา อารักษ์ ผีป่าผีเขาให้มารับรู้ และให้ช่วยกันรักษาประชาชนในพื้นที่ ชายแดน จังหวัดศรีสะเกษ ยังคงมีความเชื่อในการบวช ซึ่งถือเป็น พิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธ ผืนป่าแห่งใดที่ผ่านพิธีบวชป่า แล้วบ้านนั้นจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ว่าเคารพยำเกรงแก่ผู้บุกรุก ทำลายป่าไม่ว่าผู้ใดก็ไม่อาจเข้าไปทำลายได้ ทำให้ต้นไม้มีโอกาส คืนความ ชุ่มชื้นแก่แผ่นดินได้เต็มที่ และสายน้ำลำธารที่เกิดจาก ป่าต้นน้ำดังกล่าว ก็จะฟื้นคืนชีวิตอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้การบวชป่า ยังเป็นการสร้างความสำนึกให้แก่ชุมชนในการดูแลรักษาสภาพ ธรรมชาติ สอดคล้องกับ ชาญชัย งามเจริญ (2550) ได้ทำการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน พบว่ามิติทางสังคมและมิติ ทางเศรษฐกิจ ของภูมิปัญญาฮีดตองเกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อ การทำบุญ การรู้บุญคุณ ดิน น้ำ นาข้าว ป่าปู่ตา ป่าหัวไร่ปลายนา การสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน มีความเหมาะสมในการนำมา จัดการเพื่อการยังชีพของประชาชน และเหมาะสมในการนำมา จัดการทรัพยากรในชุมชนแบบไม่เบียดเบียนและล้างผลาญ

5) ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ประชาชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ มีองค์ความรู้และ ภูมิปัญญาในการจัดการป่ารูปแบบอื่นๆ อาทิการป้องกันกาเกิด ไฟป่า การปลูกป่าแบบพึ่งพากัน ซึ่งจะช่วยให้ผืนป่ามีความชุ่มชื้น และโอกาสการเกิดไฟป่า ก็จะน้อย การไม่เผาป่าเพื่อทำการเกษตร และการปลูกป่าทดแทน หรือ การปล่อยป่าตามธรรมชาติเพื่อให้ป่า เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเพื่อให้ธรรมชาติบำบัดธรรมชาติ รวมถึง การจัดตั้งกลุ่มดูแลป่าชุมชนในพื้นที่และทำกิจกรรมดูแลป่า อย่างต่อเนื่องและที่สำคัญคือการเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกหลานใน การร่วมกันอนุรักษ์ป่าชุมชนมิให้ถูกทำลาย

กรณีตัวอย่างการจัดการป่าชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ

จากการที่ผู้เขียนได้ดำเนินการวิจัย เรื่องแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนในพื้นที่ชายแดนจังหวัด ศรีสะเกษ ในปี พ.ศ.2557-2558 ทำให้ทราบว่าพื้นที่ชายแดน จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ รวมถึงยังมีประชาชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์อาศัยอยู่

สิ่งที่ปรากฏเด่นชัดในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ คือ ประชาชนในพื้นที่ชายแดนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรอื่นๆ เพื่อการดำรงชีวิต การพึ่งพาระหว่างคนกับป่าดังกล่าวก่อให้เกิดความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี และกิจกรรมที่แสดงออกถึงการรู้คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ การบวชป่าจึงเป็นอีกวิธีการที่บ่งบอกถึงเจตนาของชุมชนที่จัดทำขึ้นและมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ และสิ่งแวดล้อมโดยรวมผืนป่าที่ผ่านพิธีบวช เป็นเสมือนดินแดนแห่งความศักดิ์สิทธิ์และแนวคิดนี้จะช่วยทำให้ต้นไม้และสภาพแวดล้อมกลับฟื้นคืนมามีความชุ่มชื้นอีกครั้งและช่วยให้แหล่งน้ำลำธารมีความอุดมสมบูรณ์ พิธีบวชป่า ถือเป็นความปรารถนาที่ดีที่ประชาชนในพื้นที่ได้ดำเนินการเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณค่าต่อผืนป่าและเพื่อให้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ความสำคัญนอกจากนี้การบวชป่ายังมีความสำคัญอีกในหลายๆ ด้าน อาทิ เป็นการยับยั้งการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ เป็นการช่วยรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นต้นน้ำลำธารให้อุดมสมบูรณ์ ช่วยสร้างความสำนึกให้แก่ชุมชนในการดูแลรักษาสภาพธรรมชาติ โดยผ่านพิธีกรรม การบวชป่าถือเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์เพราะมีการทำพิธีเช่นสังเวทเพราร์ักษ์ ผีป่า ให้รับรู้และให้มาดูแลต้นไม้หากมีผู้ใดมาตัดไม้ ทำลายป่า ขอให้ผู้นั้นมีอันเป็นไปต่างๆ เมื่อเสร็จพิธีเช่นสังเวทแล้ว ก็เป็นพิธีสงฆ์ เริ่มจากให้พระสมณาทนศีลอาราธนาและพระสงฆ์เจิมพระพุทธรูปแล้วเสร็จแล้วพระสงฆ์จะห่มผ้าเหลืองให้ต้นไม้ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา จากนั้นประพรมน้ำพระพุทธรูปตามต้นไม้ที่บวชไว้ เป็นเสร็จพิธี (ภาวดี ทะไกรราช. 2558)

ประชาชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ ส่วนใหญ่แล้วเป็นชุมชนเกษตรกรรม วิถีชีวิตของประชาชนจึงผูกพันกับธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ ชุมชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษได้รับการสั่งสมแนวคิด ภูมิปัญญา ศรัทธา คติ ความเชื่อแบบแผนการดำรงชีวิตที่พึงพิงธรรมชาติมาช้านาน วิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชายแดนยังคงปฏิบัติเคร่งครัดในรูปแบบของประเพณีพิธีกรรมเชื่อถือในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาอารักษ์ตลอดจนผีนางนางไม้อย่างจริงจัง โดยเฉพาะคติความเชื่อเรื่อง “ผี” ที่คอยช่วยคุ้มครองปกป้องภัยพิบัติทั้งปวง ตลอดจนดูแลรักษาชุมชนให้เกิดสันติสุข โดยเฉพาะผีบ้าน ผีเรือน ผีเจ้าที่ ผีปู่ย่า ผีปู่ตา ผีตายาย หลีกเมือง ผีฟ้า ผีแถน หรือผีที่ชาวบ้านนับถือเฉพาะถิ่นซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปเป็นต้น ในบางชุมชนมีการก่อสร้างบ้านเรือน หอ หรือศาล ไว้เป็นที่พำนักอาศัยของกลุ่ม ผีประเภทดังกล่าวซึ่งอยู่ใกล้บริเวณชุมชน เพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้กราบไหว้บูชา เช่นบวงสรวง เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจนอกจากนี้สิ่งสำคัญที่สุด

ที่ประชาชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ จะลืมนเสียมิได้ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ติดผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์จะมีการกำหนดพื้นที่เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของผีปู่ตา ซึ่งโดยปกติจะตั้งศาลปู่ตาไว้ในพื้นที่ที่เป็นที่สูงเป็นโนนโคกหรือดอน น้ำท่วมไม่ถึง มีสภาพป่าที่หนาทึบร่มรื่น มีบรรยากาศน่าสะพรึงกลัว มีสัตว์นานาชนิดที่ส่งเสียงร้องระงม จนทำให้พื้นที่ป่าดอนปู่ตาดูขลังและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น พื้นที่บริเวณป่าดอนปู่ตานอกจากจะมี ต้นไม้ สัตว์ป่ารวมไปถึงทรัพยากรอื่นๆ อาทิ เห็ด แมลง พืช ผักและสมุนไพร ต่างๆ ดังนั้นลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าดอนปู่ตา จึงมีทั้งการใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมเพราะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่เคารพยำเกรงของประชาชนในชุมชนประชาชนในชุมชนจะใช้เป็นสถานที่ดอนปู่ตาประกอบพิธีกรรมต่างๆ อันเกี่ยวกับความศรัทธาที่มีต่อผีปู่ตา อาทิ ทำบุญเดือนสามและบุญเดือนหกซึ่งทุกครั้งที่ทำพิธีกรรมจะมีการเซ่นไหว้บูชา พร้อมกับบอญเชิญผีปู่ตาให้มาช่วยดูแลให้ประชาชนในชุมชนอยู่ดีกินดีมีสุขนอกจากนี้ ป่าดอนปู่ตาบางแห่งที่อุดมสมบูรณ์และมีต้นไม้ขนาดใหญ่อยู่หนาแน่นรวมถึงมีพืชผัก เห็ดแมลง พืชสมุนไพรต่างๆ ประชาชนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ หรือเก็บผลิตผลป่าดอนปู่ตาได้ตามความจำเป็นสำหรับป่าดอนปู่ตาบางแห่งจะมีข้อห้ามสำหรับกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมทั้งปวง เพราะอาจทำให้ผีปู่ตาโกรธและบันดาลให้เกิดผลร้ายขึ้นแก่ชุมชนและคนในหมู่บ้านได้ ทั้งนี้ ข้อห้ามและข้อปฏิบัติกับป่าดอนปู่ตาถือว่าเป็นกฎระเบียบที่ทุกคนในชุมชนต้องยอมรับพร้อมกับปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด หากบุคคลใดไม่ปฏิบัติตามหรือแสดงกิริยาอาการอันสื่อแสดงว่าดูถูกดอนปู่ตา หรือไม่ยอมรับภาวะอำนาจของผีปู่ตาเชื่อกันว่า ผีปู่ตาจะลงโทษและดลให้เกิดเหตุต่างๆ ที่ไม่พึงประสงค์ จนบางรายอาจถึงกับเสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุซึ่งชุมชนก็เชื่อว่าลักษณะดังกล่าวเป็นอำนาจของผีปู่ตาที่บันดาลให้เกิดขึ้นข้อห้ามต่างๆ ในแต่ละชุมชนนั้นอาจกำหนดขึ้นจากมติที่ประชุมของชาวบ้านโดยเฉพาะห้ามผู้ใดยึดครองพื้นที่บริเวณป่าดอนปู่ตาหรือห้ามจับจองทรัพยากรต่างๆ ในอาณาบริเวณป่าดอนปู่ตาเพื่อเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวโดยเด็ดขาด รวมถึงห้ามจับสัตว์ทุกประเภทในบริเวณดอนปู่ตาเพราะถือว่าเป็นเขตอภัยทาน ในกรณีที่จำเป็นที่จะใช้ต้นไม้ในป่าดอนปู่ตาจะต้องได้รับอนุญาตจากเฒ่าจ้ำหรือได้รับอนุญาตจากมติของประชาชนในชุมชนก่อน จึงจะสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากต้นไม้ได้ ความเชื่อเรื่องป่าดอนปู่ตายังคงเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงฝังรากลึกอยู่ในจิตใจของประชาชนในพื้นที่ชายแดน และประชาชนในพื้นที่ชายแดนส่วนใหญ่เชื่อ และศรัทธาในดอนปู่ตาอย่างจริงจัง ป่าดอนปู่ตาจึงถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในพื้นที่ชายแดน และยังเป็นที่ทำให้ประชาชนในชุมชนได้ยึดมั่นในจริยธรรม ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน อยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน

(ภาวดี ทะไกรราช. 2558) สอดคล้องกับ ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2544) ได้อธิบายว่า การจัดการป่าชุมชนถือเป็นรูปแบบการจัดการป่าที่เหมาะสม การจัดการป่าชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและความยั่งยืนของการจัดการป่าของประชาชน เพื่อประโยชน์ของชุมชน โดยเน้นนำเอาความต้องการพึงพิงของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการและให้ประชาชนในชุมชนได้รับประโยชน์และได้รู้จักเรียนรู้การดำรงชีวิตแบบการพึ่งกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในชุมชน

บทสรุป

ป่าชุมชนเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ประชาชนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงได้ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเน้นความสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อและวัฒนธรรมในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดประโยชน์ที่ตรงกับความต้องการของประชาชนในชุมชนดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาป่าชุมชนบนฐานวัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาที่มีอยู่ท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวทางที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ โดยมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อให้ทรัพยากรป่าไม้คงอยู่และประชาชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนและรู้คุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกันไป ตามสภาพพื้นที่ บริบท และวัฒนธรรม รวมถึงวิถีชีวิตความเชื่อ และศรัทธาของประชาชนในชุมชน สิ่งสำคัญคือประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน และ

ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่โดยการใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยการพึ่งพาซึ่งกันและกัน การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีคุณค่า มาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดูแล และอนุรักษ์ป่าชุมชน ตั้งแต่ปลูกป่า บำรุงดิน และรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน และการสร้างความเชื่อและความศรัทธาในสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติ มาใช้ในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่เพื่อป้องกันมิให้ป่าชุมชนในพื้นที่ชุมชนถูกทำลายลง และเป็นวิธีการหนึ่งที่ชุมชนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ และพื้นที่อื่นๆ ได้ปฏิบัติสืบเนื่องกันเรื่อยมาเนื่องจากพื้นที่ชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ และล้วนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทั้งสิ้น การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดน จึงยังคงผูกพันกับความเชื่อเกี่ยวกับภูตผีที่สิงสถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเจ้าที่ที่สิงสถิตอยู่กับต้นไม้และป่าเขา ส่วนการจัดการรูปแบบอื่นๆ เพื่ออนุรักษ์ รักษาทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนก็ยังคง มีผสมผสานตามบริบทและความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลาย แต่สิ่งที่คล้ายคลึงกันคือ ความมุ่งหมายในการปลูกป่า ให้มีจำนวนมากขึ้น การรักษาระบบนิเวศ ในพื้นที่ป่าการสร้างดอนปู่ตา หรือ ป่าดอนปู่ตา เพื่อให้เป็นที่เคารพและบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในป่าดอนปู่ตา นอกจากนี้แล้ว การบวชป่ายังถือเป็นการนำเอาความเชื่อทางด้านพุทธศาสนา มาปรับใช้ในท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนเกิดความเกรงกลัวต่อบาป และปลูกจิตสำนึกในการรักต้นไม้ ไม่กล้าจะทำลายป่าไม้ และยังทำให้ประชาชนในพื้นที่ชายแดนได้เห็นประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ที่มีคุณค่าประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในพื้นที่ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. (2543). *การจัดการป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ : กรมป่าไม้.
- จักรพงษ์ พวงงามชื่น และคณะ. (2556). *การพัฒนาแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษา บ้านป่าเปา ตำบลทาบลาตุก อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน*. รายงานวิจัย. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- ชาญชัย งามเจริญ. (2550). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ : ทวีวัฒนาการพิมพ์.
- ชื่น ศรีสวัสดิ์. (2544). *การจัดการป่าไม้โดยมิติทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ*. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- ดอกรัก มารอด. (2555). *นิเวศวิทยาป่าไม้ประยุกต์*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ธนาวรรณ สุขเกษม และคณะ. (2556). *โครงการการศึกษาความหลากหลายชนิดของเห็ดป่าในชุมชนพัฒนารพงษ์ จังหวัดเพชรบูรณ์.เพชรบูรณ์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์*.
- ธวัชชัย บุญมี. (2557). *การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น เทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- นิวัติ เรืองพานิช. (2558). *นิเวศวิทยาทรัพยากรธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ : ยูโอเพ่น จำกัด.

พัชรนันท์ ไชยสุภะรัชต์. (2556). *ป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ภาวดี ทะไกรราช. (2558). *แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษ*. รายงานการวิจัย. ศรีสะเกษ :
มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.

Translated Thai References

- Boonmee, T. (2014). *The study of local wisdom of Fa-ham Sub-District Municipality, Mueang district, Chiang Mai province*. Chiang Mai : Chiang Mai Rajabhat University. [in Thai]
- Chaisuparat, P. (2013). *Community forest*. Bangkok : Department of Environmental Science, Faculty of Science, Chulalongkorn University. [in Thai]
- Marod, D. (2012). *Applied forest ecology*. Bangkok : Kasetsart University Press. [in Thai]
- Ngamcharoen, C. (2007). *Local wisdom in community forest management*. Bangkok : Thaweevat Press. [in Thai]
- Phuangngamchuen, J. et al. (2013). *The development of people participation model in the management of community forests: The case study of Pa Pao village forest, Tapladuk Sub-District, Mae Tha District, Lamphun Province* (Research report). Chiang Mai : Mae Jo University. [in Thai]
- Royal Forest Department. (2000). *Community forest management*. Bangkok : Royal Forest Department. [in Thai]
- Ruangpanit, N. (2015). *Ecology of natural resources*. Bangkok : U Open Co., Ltd. [in Thai]
- Sisawat, C. (2001). *Forest management through the cultural dimension: The case study of community forest in Sisaket province*. Bangkok : Department of Cultural Promotion. Ministry of Culture. [in Thai]
- Sukkasem, T. et al. (2013). *A study project of diversity of macro-fungi in Phatthanaworaphong community, Phetchabun province*. Phetchabun : Phetchabun Rajabhat University. [in Thai]
- Thakrairach, P. (2015). *Ways of sustainable forest resources management on the Sisaket frontier* (Research report). Sisaket : Sisaket Rajabhat University. [in Thai]